

НОВАТОРСТВО У СФЕРІ ВИПРАВНОГО ВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ В УКРАЇНІ (20-І – 30-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Стаття розкриває системну роботу органів освіти з утворення та діяльності мережі нових спеціальних закладів з профілактики та усунення правопорушень серед неповнолітніх в 20-і – 30-і роки ХХ століття в Україні.

Проблема профілактики та подолання правопорушень з боку неповнолітніх є актуальною на різних етапах розвитку суспільства. До її розв'язання зверталися педагоги, психологи, юристи та громадські діячі минулого. В.М. Бехтерев, О.Ф. Кістяківський, О.Ф. Лазурський, П.Ф. Лесгафт, П.П. Блонський, М.М. Рубінштейн, С.Л. Рубінштейн, М.О. Рибников у своїх працях розвивали ідеї, які після 1917 року вплинули на процес становлення колективного виховання і перевиховання категорії "важких дітей", зокрема й неповнолітніх правопорушників.

Новаторські підходи до виховання дітей, які вчинили правопорушення, знаходимо в роботах І.М. Драпкіної, Н.К. Крупської, М.І. Левітіної (Маро), Є.С. Лівшиць. Автори подають конкретні рекомендації з форм та видів роботи з дітьми цієї категорії в 1920-х роках як у закладах народної освіти, так і просто на вулицях. Пропозиції щодо підготовки кадрів для роботи з неповнолітніми правопорушниками в спеціальних закладах освіти містяться в працях А. Мирандова, Л.І. Саушкіна.

Неоціненне значення для розвитку вітчизняного теоретичного та практичного досвіду роботи з виховання неповнолітніх правопорушників мали наукові праці та педагогічний досвід А.С. Макаренка. Його наукова творчість невіддільна від процесу створення нової педагогіки, а його педагогічний досвід справедливо називаємо новаторським.

Серед сучасних дослідників історичні аспекти розвитку системи виховання дітей, які вчинили правопорушення або схильні до них, побіжно розглянули І.І. Диптан [1], А.Г. Зінченко [2], І.В. Іщенко [3], О.С. Парашевіна [4]; педагогічні аспекти проблеми – В.Є. Виноградова-Бондаренко [5], П.П. Серета [6], Л.В. Тютюнник [7].

Мета статті – виявити новаторські підходи та особливості виправного виховання неповнолітніх правопорушників в Україні (20-і – 30-і роки ХХ століття).

На початку ХХ ст. в Україні виправно-виховні заклади для неповнолітніх правопорушників існували та утримувалися за рахунок земств, громадських організацій, приватних осіб. У 20-х роках ХХ ст. для дітей такої категорії системою освіти була проведена значна робота по утворенню нових спеціальних закладів.

До середини 1920-х рр. склалась система таких закладів в Україні. Це – дитячі приймальники, притулки для правопорушників (ізолятори), притулки-розподільники, реформаторіуми (школи-виправлення для неповнолітніх правопорушників), колектори (лікарняно-виховні заклади) [8: 14]. Подібна система залишалася незмінною в Україні до 1935 року.

Представники (брати і сестри соціальної допомоги) дитячої інспекції в ході чергування та обстеження умов життя дитячого населення мали за обов'язок направляти неповнолітніх правопорушників (до 18 років) з вулиці до приймальних пунктів [8: 15].

Згідно з положенням Наркомосу України "Про дитячі приймальні пункти" (1920 р.), вони утворювались відділами народної освіти в кожному губернському і повітовому місті. Термін перебування тут становив 24 години. За цей час дитина проходила санітарно-медичну обробку, на неї заводилась особова картка і справа передавалась до КОН, де вирішувалась подальша її доля [9: 27]. Приймальний пункт по відношенню до неповнолітніх правопорушників мав замінити міліцейську дільницю і не виконував виховної функції.

Діти, яких затримали на вулиці за правопорушення, проституцію, спекуляцію, направлялись до притулків для правопорушників (ізолятори). Притулки – це заклади, куди поступали всі діти з вулиці, запідозрені в правопорушеннях або безпритульності. Вони знаходились тут до закінчення збору на них відомостей, вивчення і розслідування справ у КОН – від двох тижнів до двох місяців. Остаточну долю дитини вирішувалось на засіданні КОН: чи надати статусу "безпритульний" і помістити в дитячі заклади, чи відправити на батьківщину, до батьків або опікунів, чи помістити в колектор, реформаторіум, колонію [8: 15-23]. На кінець 1921 р. у Катеринославській, Донецькій, Запорізькій, Одеській та Миколаївській областях діяло 12 притулків [10: 39].

Спеціальними закладами для неповнолітніх правопорушників та дітей, які потребували медико-педагогічного впливу, були колектори (від лат. collector – збирає, заклад, що збирає дітей). Прийом дітей у ці заклади проводився лише після представлення рішення КОН і розгляду даних обстеження дитини обстежувачем КОН [11: 13]. Колектори визнавалися допоміжними закладами секції Охорони дитинства, на які покладалась задача не виховання, а спостереження за дитиною та надання їй медико-педагогічної допомоги. Вони розраховувалися на 50 дітей, з навантаженням 5-6 дітей на одного вихователя. Тут перебували діти, які вже

побували в притулках, ізоляторах, трудових колоніях і не піддалися виховному впливу. Інколи до колектора направлялись безпритульні діти після вилучення їх з вулиці. Дуже часто сюди попадали розумово відсталі та соціально занедбані діти. На кожну дитину заводилась особиста картка, де фіксувались спостереження за дитиною, призначався термін перебування [12]. На липень 1923 р. в Україні діяло 8 колекторів [13: 24].

Після обстеження неповнолітніх правопорушників у колекторі найчастіше вони потрапляли в спеціальні заклади виправного виховання. Основним таким закладом у 1920-х – першій половині 1930-х рр. було визначено реформаторіум. Реформаторіум (від лат. *reformato* – перетворення, поліпшення) – школа-виправлення для злочинців 14-18 років, де існувала сувора дисципліна, режим, праця на ділянці або в майстерні та обов'язкові заняття в школі. Реформаторіум передбачав закрите існування, але відсутність будь-якого натяку на тюремний заклад. На липень 1923 р. в Україні діяло 2 реформаторіума – у Харкові і Одесі [10: 24]. Подібними до реформаторіуму були напівреформаторіуми – заклади, в яких не витримувався весь цикл реформування дитини – праця, навчання, виховання, соціальна реабілітація. У таких закладах була відсутня школа в понятті системного закладу, а проводились лише навчальні заняття з вихователем.

Основна робота з профілактики та попередження правопорушень проводилась Комісіями неповнолітніх (КОН). Початком їхнього юридичного оформлення та існування став Декрет РНК РСФРР від 9 січня 1918 р. "Про комісії для неповнолітніх", за яким були скасовані дореволюційні суди та тюремне ув'язнення для неповнолітніх (ст. 1) і передано всі справи "о несовершеннолетних обоого пола до 17 лет, замеченных в деяниях общественно опасных" у відання Комісій для неповнолітніх [14: 342]. Після передачі КОН у 1920 р. у відання Наркомату Народної Освіти (березень) та виходу Інструкції "Про задачі та порядок роботи КОН" (червень) починається системна робота органів народної освіти по усуненню правопорушень серед неповнолітніх і розширення мережі комісій [14: 129].

Після встановлення радянської влади в Україні, згідно з Декретом РНК УСРР від 12.06.1920 р., подібні комісії утворились і в Україні. КОН в УСРР, на відміну від РСФРР, з першого дня існування, знаходились у структурі Наркомосу. У декреті зазначалось, що "Комісії про неповнолітніх затверджуються: 1) Центральна КОН при Народному Комісаріаті освіти УСРР; 2) Місцеві КОН – при місцевих органах освіти" [15: 13]. Комісія неповнолітніх виносила рішення відносно подальшої долі дитини лише після того, як дитину було вивчено обслідувачем – "в Комісіях розглядаються справи лише про тих неповнолітніх, про яких обслідувачами-вихователями зібрано у вказаний термін необхідний матеріал" [8: 34-40]. Рішенням КОН встановлювались міри впливу на неповнолітніх, що скоїли правопорушення, які б найбільше відповідали її психічному та моральному станові і мали не стільки караючий, скільки медико-педагогічний характер: а) бесіди, роз'яснення, зауваження; б) переконання, залишення дітей на волі, але передача їх під нагляд батьків, родичів, опікунів; в) направлення на ту чи іншу роботу або до школи; г) відправка на батьківщину; е) направлення в дитячий будинок або в одну із колоній; ж) влаштування дітей у спеціальні ізоляційні відділення психіатричних лікарень; з) передача справ, у разі рецидивів правопорушень і постійних втеч із дитячих установ, до суду [16: 8-12]. Засудження дітей-злочинців та утримання їх у в'язниці заборонялось взагалі, бо визначалась така міра не тільки не гуманною, але й шкідливою, тому, що вплив загальної тюрми на підлітка мав розкладницький характер.

Таким чином, КОН була вирішальним етапом в житті неповнолітніх правопорушників, де вивчались етапи її онтогенезу, підводились підсумки, визначався юридичний статус та подальша доля.

За рішенням КОН неповнолітні правопорушники віком до 15 років направлялись до спеціальних інтернатних установ (основний та допоміжний дитячі будинки), діти віком від 15 до 18 років – до трудової дитячої колонії [8: 26].

Найдавнішими і найвідомішими трудовими колоніями для неповнолітніх злочинців і безпритульних в Україні були Полтавська ім. М. Горького та Харківська ім. Ф. Дзержинського. Історія створення та діяльності цих колоній була пов'язана з іменем відомого українського педагога А.С. Макаренка. У листопаді 1927 р. А.С. Макаренка було призначено начальником дитячої комуни ім. Дзержинського в Харкові, в якій він запровадив свою методику виховання безпритульних правопорушників у колективі та через колектив, у суспільно-корисній праці.

Вітчизняна та зарубіжна педагогічна наука та історіографія високо оцінили наукову та практичну діяльність А.С. Макаренка, визнавши його фундатором радянської педагогіки та основоположником теорії виховання у колективі і через колектив.

Проблема дитячої злочинності в Україні у зазначений період стояла дуже гостро і не мала тенденцій до зниження. Це пояснювалось, крім соціально-економічних факторів, ще й тим, що нормативна база, яка формувалась в 20-х рр. XX ст. була недосконалою і суперечливою. Якщо декретом "Про утворення КОН" заборонялась передача справ неповнолітніх до 18 років до суду, то Декретом РНК УСРР від 12 червня 1920 р. "Про відповідальність неповнолітніх" встановлювалось застосування репресивних мір до підлітків 14-18 років, які не піддавались медико-педагогічному впливу [17: 3-4]. Поняття "не піддавались педагогічному впливу" могло бути інтерпретовано по-різному і суб'єктивно віднесено навіть до невинної дитини. У структурі Наркомосу для утримання такої категорії дітей були утворені закриті дитячі заклади: будинки примусових робіт (БУПРи), притулки, колектори, розподільники, реформаторіуми, напівреформаторіуми [18: 38]. Всі вони знаходились у відомстві КОН і діяли не тільки з метою ізоляції правопорушників від загальної маси дітей, але й перевиховання їх. Тут знаходились підлітки віком від 12 до 16 років, засуджені за злочини. Кримінальний кодекс 1922 р., хоча і надавав неповнолітнім злочинцям до 16 років певні пом'якшення (термін примусових

робіт визначався не більше 6 місяців), проте вони все ж таки були досить жорсткими для дітей – ув'язнення до 5 років [18: 30].

За особливо тяжкі злочини неповнолітні правопорушники направлялись не в трудові колонії, а на виправні роботи в будинки примусових робіт (БУПРи). Це були заклади напівтюремного утримання, які підпорядковувались НКВС, проте за КОН залишалось право контролю відносно дотримання прав дитини, захисту її інтересів та педагогічно-виховного впливу на правопорушників [18: 54].

Таким чином, у 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття, органи народної освіти України розробили систему заходів виправного виховання для неповнолітніх правопорушників. Так, була створена мережа первинних (попереджуючих) закладів для тимчасового перебування неповнолітніх правопорушників: приймальники, притулки, ізолятори, розподільники, колектори, напівреформаторіуми, реформаторіуми та постійні виправні установи: основний та допоміжний дитячі будинки, а також трудові дитячі колонії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Диптан И.И. Деятельность чрезвычайных государственных органов борьбы с детской беспризорностью в Украинской ССР (1919-1932 гг.): Дисс. ... канд. истор. наук. – К., 1991. – 218 с.
2. Зінченко А.Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій пол. 30-х рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. істор. наук. – Одеса, 2002. – 189 с.
3. Іщенко І.В. Державна політика у сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921-1928 гг.): Дис. ... канд. істор. наук. – Дніпропетровськ, 2003. – 206 с.
4. Паращевіна О.С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій пол. 30-х рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. істор. наук. – Дніпропетровськ, 2005. – 250 с.
5. Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2001. – 221 с.
6. Середа П.П. Педагогические основы предупреждения безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних.: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1974. – 187 с.
7. Тютюнник Л.В. Проблемы деятельности опытных учреждений Наркомпроса Украины (1922-1937 гг.): Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1992. – 201 с.
8. Руководство по социальному воспитанию. – Харьков, 1924. – 319 с.
9. ЦДАВОУ, ф.166, оп.1, спр. 213. – С. 27.
10. Голод и дети на Украине / Сост. В.А. Арнаутов. – Харьков, 1922. – 48 с.
11. ЦДАВОУ, ф.166, оп.1, спр. 215. – С. 13.
12. ЦДАВОУ, ф.166, оп.1, спр. 962. – С. 13-15.
13. Учреждения социального воспитания на Украине. – Харьков, 1924. – С. 12-13.
14. Народное образование в СССР / Сб. док. 1917-1973. Сост. Абакумов. – М., 1974. – 531 с.
15. ЦДАВОУ, ф.166, оп.1, спр. 215. – С. 12-14.
16. ЦДАВОУ, ф.166, оп.1, спр. 570. – С. 8-12.
17. ЦДАВОУ, ф.166, оп.1, спр. 571. – С. 3-4.
18. Лихолат П.В. Борьба с преступностью несовершеннолетних в УССР.: Дис. ... канд. юр. наук. – К., 1970. – 245 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.11. 2007 р.

Кисиль О.М. Новаторство в сфері исправительного воспитания несовершеннолетних правонарушителей в Украине (20-е – 30-е гг. ХХ века).

Статья раскрывает систему мероприятий органов образования Украины по организации и деятельности новых специальных исправительных учреждений для несовершеннолетних правонарушителей в 20-е – 30-е годы ХХ в.

Kisil O.M. The Innovation in the Sphere of Corrective Education of the Juvenile Delinquents in Ukraine (the 20-es – 30-es of the 20th century).

The article shows the system of the activities of the educational structures of Ukraine which are busy with the organization and the activity of new special corrective establishments for juvenile delinquents in the 20-es – 30-es of the 20th century.